

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ЗНАННІ

Соціологія розглядає особистість як члена соціуму, носія певних соціальних функцій. Багатий матеріал для розвитку соціологічної концепції особистості міститься в теоріях Ч. Х. Кулі, Дж. Міда й З. Фрейда.

Американський психолог і соціолог Ч. Кулі (1864–1929) на підставі численних досліджень на тему «Я», «Мене», «Моє», «Я сам» стверджував, що формування концепції власного Я – це тривалий, суперечливий процес, який не може відбуватися без участі інших людей, тобто без соціального оточення. Кожна людина, як вважав Ч. Кулі, будує своє Я, базуючись на сприйнятті нею інших людей, з якими вона спілкується. Це власне Я, яке розкривається через реакцію інших, отримало назву «дзеркального Я» Чарльза Кулі. Дослідник визначив три стадії в побудові «дзеркального Я»: 1) наше сприйняття того, як ми дивимося на інших; 2) наше сприйняття їхньої думки з приводу того, як ми дивимось на інших; 3) наші почуття щодо цієї думки.

Як від відображення у дзеркалі ми отримуємо образ фізичного Я, так й сприйняття реакції інших людей на нашу поведінку чи зовнішність створює образ соціального Я. Наприклад, Ви наближаєтесь до групи людей, які спілкуються між собою, і бачите, що вони швидко з увічливим вибаченням розходяться. Якщо така реакція повторюється декілька разів, то, очевидно, у Вас виникає почуття, що з Вами не хочуть спілкуватись, і у Вас погана репутація. Соціальне дзеркало завжди перед нами, воно постійно змінюється. Розвиваючись, особистість стає більш вибагливою як у виборі групи індивідів, які виконують роль соціального дзеркала, так і у процесі відбору образів, що здійснюють на неї вплив. Людина завжди приділяє більше уваги думкам одних і менше уваги думкам інших, а погляди і реакцію деяких людей щодо своєї поведінки вона взагалі може ігнорувати.

Ч. Кулі докладно проаналізував розвиток особистості на основі концепції «дзеркального Я». Вже у віці шести місяців, відзначає вчений, дитина по-різному реагує на різних людей і по-різному організовує в їхній присутності власну поведінку. Юний актор скоро навчається бути різним для різних людей, показуючи, що він починає розуміти, що таке особистість і як вона організовує свою діяльність. У цьому спостереженні Кулі вже містяться основи сучасної теорії соціалізації й ролі теорії особистості.

Дж. Мід (1863–1931) – відомий американський філософ, соціолог, соціальний психолог – продовжив вивчення ідей Ч. Кулі. Він розробив концепцію «узагальненого іншого», в якій роз'яснюється сутність процесу сприйняття індивідом інших людей. Ця концепція певною мірою доповнює і розвиває теорію «дзеркального Я». Відповідно до концепції Міда «узагальнений інший» охоплює всезагальні цінності і стандарти поведінки групи, яка формує у членів цієї групи індивідуальний Я-образ. Індивід у процесі спілкування ніби стає на місце іншого індивіда і бачить себе іншою особистістю. Це усвідомлення «узагальненого іншого» розвивається через процес «прийняття ролі» і «виконання ролі». Прийняття ролі – це спроба прийняти на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі, наприклад, дитячі ігри у сім'ї. Виконання ролі – це дії, пов'язані з реальною ролівою поведінкою.

Дж. Мід виділяє три стадії процесу навчання дитини виконанню дорослих ролей: 1) підготовча (1–3 роки), під час якої дитина імітує поведінку дорослих без якого-небудь розуміння (дитина наслідує читання газети, не вмючи читати); 2) ігрова (3–4 роки), коли діти починають розуміти поведінку тих, кого вони зображають, але виконання ролі ще нестійке; 3) завершальна (4–5 років і більше), коли ролі стають стабілізованими, стає цілеспрямованою і виявляється здатність відчувати ролі інших. Під час подібного процесу індивід, проходячи послідовно всі стадії входження в інші ролі, розвиває здатність бачити свою власну поведінку у взаємозв'язку з іншими індивідами і відчувати на собі їх реакції. Через усвідомлення інших ролей, а також почуттів і цінностей інших у свідомості особистості формується «узагальнений інший». Він є грубим порівнянням зі стандартами і цінностями суспільства. Повторюючи, що приймається роль «узагальненого іншого», індивід формує свою концепцію Я.

Розроблена австрійським психологом З. Фрейдом (1856–1939) теорія особистості представила людину не як істоту розумну, яка усвідомлює свою поведінку, а як істоту, що перебуває у вічному конфлікті, витоки якого лежать в іншій, більш широкій сфері психічного. У загальному плані психіка людини представляється Фрейдом розщепленою на дві протилежні сфери свідомого і несвідомого, які є істотними характеристиками особистості. Несвідоме він вважав центральним компонентом, складовою людської психіки, а свідоме – лише особливою інстанцією, що надбудовується над несвідомим; своїм походженням свідоме зобов'язане несвідомому і викристалізовується з нього в процесі розвитку психіки.

Хоча уявлення Фрейда про структурні рівні людської психіки і змінювалися протягом його теоретичної діяльності, принциповий поділ на сфери свідомого і несвідомого в тому чи іншому вигляді зберігся у всіх створених ним моделях особистості. Однак на початку 1920-х рр. Фрейд переглянув свою концептуальну модель психічного життя і запровадив в анатомію особистості три основні структури. Це було названо «структурною моделлю особистості», хоча сам Фрейд був схильний вважати їх більше якимись процесами, ніж структурами. Створена Фрейдом модель особистості постає як комбінація трьох

елементів, що перебувають у певній супідрядності один з одним: надсвідомого («Над-Я»), свідомого («Я») і несвідомого («Воно»).

У несвідомому шарі розташовується одна зі структур особистості – «Воно», яка фактично є енергетичною основою особистості. «Воно» в теорії Фрейда означає примітивні, інстинктивні й уроджені аспекти особистості, такі як сон, їжа, дефекація, копуляція, і наповнює нашу поведінку енергією. «Воно» має своє центральне значення для індивідуума протягом усього життя, не має жодних обмежень. Будучи вихідною структурою психіки, «Воно» виражає первинний принцип усього людського життя – негайну розрядку психічної енергії, виробленої первинними біологічними спонукками, стримування яких призводить до напруги в особистісному функціонуванні. Підкоряючись цьому принципу і не відаючи страху чи тривоги, «Воно», в чистому його прояві, може становити небезпеку для індивідуума і суспільства. «Воно» – несвідоме, це глибинні інстинктивні, в основному сексуальні та агресивні спонукання. У «Воно» містяться вроджені несвідомі інстинкти, які прагнуть до свого задоволення, до розрядки і таким чином детермінують діяльність суб'єкта. Фрейд вважав, що існує два основних вроджених несвідомих інстинкти – інстинкт життя та інстинкт смерті, які знаходяться в антагоністичних відносинах між собою, створюючи основу для фундаментального, біологічного внутрішнього конфлікту. Неусвідомленість цього конфлікту пов'язана не тільки з тим, що боротьба між інстинктами, як правило, відбувається з несвідомому шарі, але і з тим, що поведінка людини викликається одночасною дією обох цих сил.

Друга складова структури особистості – «Я», на думку Фрейда, також є вродженою і розташовується у свідомому шарі. Таким чином, ми завжди можемо усвідомити своє «Я», хоча це може бути для нас і нелегкою справою. Якщо зміст «Воно» розширюється, то зміст «Я», навпаки, звужується, оскільки дитина народжується, за висловом Фрейда, з «океанічним почуттям я», включаючи в себе весь навколишній світ. З часом вона починає усвідомлювати межу між собою і навколишнім світом, прагне локалізувати своє «Я» до свого тіла, звужуючи об'єм «Я». «Его» було названо Фрейдом вторинним процесом, «виконавчим органом» особистості, областю протікання інтелектуальних процесів вирішення проблем.

Третя складова структури особистості – «Над-Я», не вроджена, вона формується в процесі життя дитини. «Над-Я» – останній компонент особистості, що розвивається, функціонально означає систему цінностей, норм і етики, розумно сумісних з тими, що прийняті в оточенні індивідуума. Будучи морально-етичною силою особистості, «Над-Я» є наслідком тривалої залежності від батьків. Далі функцію розвитку бере соціум (школа, однолітки і т. д.). Можна також розглядати «Над-Я» як індивідуальне відображення «колективної совісті» соціуму.

Отже, науковці дійшли висновку, що формування власного Я – це тривалий, суперечливий процес, який не може відбутися без участі інших людей, тобто без соціального оточення.